

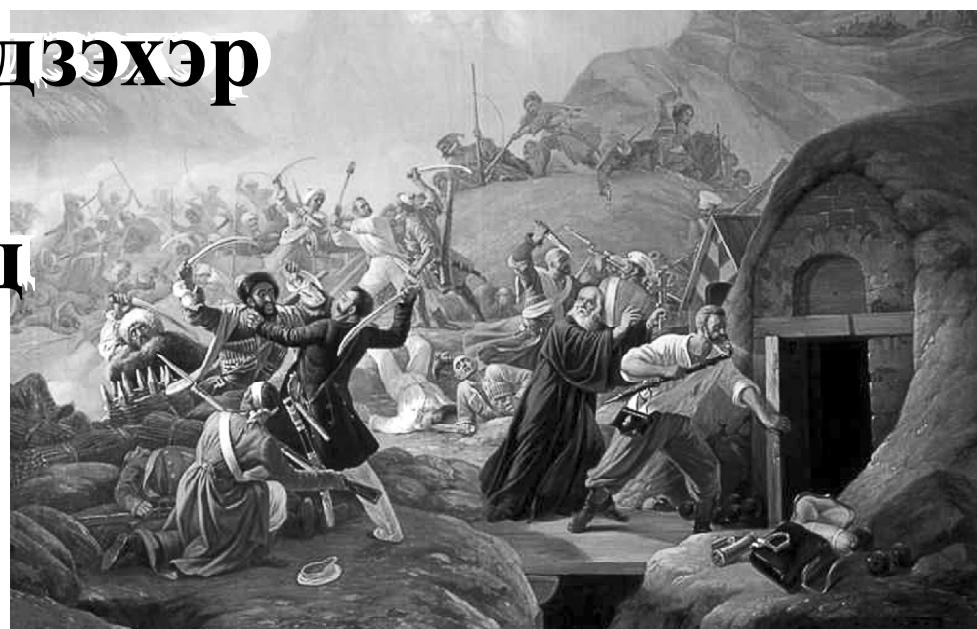

КАВКАЗ ЗАОР ЗАУХЫГЪЭР ИЛЬЭСИ 153-рэ ХҮҮГЬЭ

Хуит хъуа дзэхэр адыгэхэм ираутыпщ

Абэзэхэмрэ натыхуеихэмрэ урыс төвшгүйдээ ирацшылда зэгурууэнэгъэм тету, адыгэхэм якузэдият иджыри къэс яхухам къинэмшица, урысхэм афлеклэ абыхэм я щынальэм бидаплэ щамыухуену; бидаплэхэр зэрэйт щыплэхэм фэклэ урысхэм щхъэзакууену куэд бжыгъеи я щынальэм зыкыщамыгъэлтэгъуену; езыхэр дээм хыхэн Iуэхукыи ахьшэ хэхыпщэки къыхамыгъэзыхыну.

Урысхэм апхуэдэ фэрышц жыэдэ-иуагъэр ягу трагехуащ, нэхьыбэй, Европэм кавказ Iуэхур зэфлеклэ хуэдэу къышгъэхүн папшлэ; аүэ я мурад нэхьыщхэр Дагыстэним, Натыхуеийм, Абэзэхэм щыла, иджы хуит хъуа я дзэхэр шапсыгъ яхумыгъэклюэтхэм

ираутыпщынырт. Ахэр унафэм щлэуватэмэ, Абэзэхэр бгъэбэяуныр гугуу хуужынүтэкым.

1860 гъэм и гъатхэм биндээ корпу-сищ, дэтхэнэ зыри бжыгъеклэ 15 000

хууэ Шапсыгъым ибгъэрыклюаш.

ЛАПИНСКИЙ Теофил.
Адыгэхэм къашхъэцьыжыну Поль-
шэм къикла лыхыдээм и унафэц, полковник. 1857 гъэ.

Іеуэлъауэхэм тепщыхмэ, ахэр фыккэ узыщигугь мыхъун лъэпкьщ, я піэ къин-некли къытхуэшхъэпнухэкъым, уеб-лэмэ клюэ пэтми ягу къызэртшыкым къыхэкъыу, нэхьыбэ Iеуэхуащ, щэхуу къыдэбинухэм я бжыгъэр хэшьнищ.

**Тэрч областым щыэ дзэхэм я уна-
фэц! Зотов И. Евдокимовым «Фыкъ
узыщигугь мыхъуну къэбэрдей лъэп-
къыр тыншу хэкум игъэкли» и гу-
пывжым зэреплым тэухуауз Орбе-
лиани хуригъэхъа тхыгъэм щыщ пы-
чыгъуэ, 1860 гъэ.**

мыгуэшу, ялэ мылькумкэ зэдэгушет. Аүэ адыгээр эзпщыхаа гъашэ мамырлыр Урысей паштыхым и Iуэху-щэхэр къигъээлаш, ики ар Инджылэз къэралым и тласхъэшхъу и цэр хагъэуаш. Аүэ Урысейм зэрэн хуэхуу Iуэху «Белл Тасхъэшхъым» зэфлихаа зыими къигъэльэгъуэфакым, тхыгын къэнакым.

**БЕЛЛ Джеймс.
«Дневник пребывания
в Черкесии», 1837—1839 гъэхэр**

Къэбэр- дэйм къыш- рагъажъэр хабзэт

Зэштегъеуплэ къинэмшица мыхъэнэ нэхь зиэ гүэр къэзылтыхуэхэм дежкэ Налшык нэхърэ нэхъыфI гуэтгүйеийц. Цыхуу зэхүэсэлээ и лъэнэнкъуэлэ, Налшык Къэбэрдэйм щигъэзащэ къалэныры Мээзуу Урысейм щигъэзащэ мээшьц. Мы щыплэ закуэраш зэгуэр пагэу, зэуэным хуэлэклюэлаклюу, езым зэригъэгъуэтыха щэнэгъэ щхъэпмеклэ адрей бгырысхэм щапхъе яхуухуу щыта лъэпкьыр щызэбгэцьыхуфынур. Хабзэжъхэр, Iуэрыуатэр, цыхуу зэхэтыхкээр лъагэу зэтэгъэнэмкэ псом ялэ ит Къэбэрдэйм зыхуэпэлкэлэ къышрагъажъэр хабзэт. Тхъэм ешлэри, а дрейхэм зэрэфлеклэ къызэртгүрүүэхжир ара къыцлэкъынч Къэбэрдэйр зыткүүэдэжар, хамэ цивилизацэм и хъэтэр зэримытгүрүү и зуужыныгъэм гульяф хуэхуу. Сыту жыпээмэ, апхуэдэ дыдэу пагэу щымыт адрей лъэпкъхэм езыхэр зыфлэлэлкэ хабзэхэм нэхърэ нэхъыфI зэрышьцээр заншлэу къапхуатэри урыс лъэнэнкъуэм зраташ. Аүэ бгырыс нэгъэсам и щапхъе зэдгээлэгъуарэт жыфлээмэ, ар къышыфлыхуэн хуейр Къэбэрдэйраш.

**ОСТРЯКОВ Павел.
Урыс зыпльхъаклюэ, 1879 гъэ.**

Къэбэрдеишхуэ. Щынальэ бей дыдэш: шыуэ 49000, (абыхэм ящыу 7000 ильэс къэс Кавказ Иппшэм щашэ), Iэшшишхуэу 59000, мэлуу 550000 щызэрахуэ.

**ЖИЛЬ ФЛОРИАН Антуан.
Император музейм и директор
нэхъыщхэр, 1859 гъэ.**

Ди зыпльхъаклюум зэрыжийэмкэ, адигэ псыхуэхэр беягкэлэ Швейцарием щыэхэм юфлэкл. Псы-ежэхэм я нэхъ къавзэхэм къагъэшьцэтий-лэу, абы пхъэшхъэ-мышхъэ къышыкмэ мээ абрагъуэхэм, апель-син, зейтун жыгхэм уашрохъэлэл.

Араши, цыхухуэхэр, бзыльхуэхэр, шыхэр, пхъэшхъэ-мышхъэхэр, узд гэгъяхэр, мээхэр, уа-фэри, щыуэспри — псори Шэрдэжсейм дахагээ къызэрмынхуэм щилэпэгүүщ.

**СКАССИ
Рафаэль.
Бгырыс лъэпкъ-
хэм ядэлэжъэ-
нимкэ хамэ къэ-
рал коллегиум и
лэжъаклюэ,
1816 гъэ.**

Зыщыгугъар нэпцI хъужащ

Зи щыхыр иныр фыщыгъуазэш граф Николай Иванович (Евдокимов-Ч.М.) Мухъэммэд лъаплэм и къащхэм пшлэ хуашыныр я щхъэусыгъуэ хуэдэу хыгъуэгукэ Тыркум Iеуэхурэну зи мурад къэбэрдэй адигэхэр ямьгъэгувэ

мамырыгъэм игъэблэрыгъа лъакъуэм хэшьнигъэшхуэ зэригъуэтар гъунэгъа лъакъуэхэм я лъыклюэхэм яриуэтлыллаш. Абдэж къыщыццэдэзауэ адигэ лъакъуэхэм я дзэпщхэм урыс паштыхым и лъыклюэхэм я жылэр хъебанэ макъым памыщыну Тхъэ зэхуулаш.

Куэд темыкъыу, наплэ-лъплэ икла Засс и дээ паклэм зыхищаш адигэ дзэпщхэм «Клэлхын» зэрашмыгъыр. Адигэр гүлээт гъашээр мамырыгъэм хуэклюу...

Засс и гур зыгъэфт адигэ жылэр ягъэсахэм къыдахуа былым щиш хуэдизым...

Адигэ куажэхэм дэсахэм щымахуэр щагъэкишаш бгыхэм щала увылэлэ щэхүхэм деж. Къулей-тхъэммыцкэлэ за-

1837 гъэм дыгъэгъазэ (декабрь) ма-зэм и 9-м къыдэка унафэр ялэшлэль, Псыж псыхуэ щылсэу адигэ къуажэхэр Урысейм и дээ паклэхэм зэтракъутэт. А хыбарыр икэлэшьпэлкэ адигэ дзэпщхэм къаэрхыааш.

Засс и дээ паклэхэр хъэуцыд быну Хъэтыхуей Жамболэт и щынальэм къильедауэ сабий, балигъ жамылэу къапэшхэхэр яукт. Цыхухэм къагуры-луэтхэм ябъэдэл къуаншагъэр, бийр къэзигъэлэубжъар.

Жамболэт псыншлэу лъэпкъ зэхуэс ишлэри, паштыхыдээм зыщаагъугуяа

КАВКАЗ ЗАОР ЗАУХЫГЪЭР ИЛЬЭСИ 153-рэ ХҮҮГЪЭ

БЕМЫРЗЭ Зураб

Лъэпкъ къупицхъэ

Уи щыхуэ бопшыныж, си лъэпкъыж пагэ,
Уи щыхуэ бопшыныж.
Уэ зыпэлэтат егъэлеяуз лъагэу,
Иджы укъокурэхъж.

Уи лыгъэкъ зеплъытырт уэ Къеплъыхым,
Уи сэшхуэр мыубзэшхъут,
Уи щакхуэ пшхымэ лъимэ къипимыхмэ
Щызомыпэси къехъут.

Хы джейри и инагым щыгугъыжмэ —
Псы үүфэм къытредзэж.
Си лъэпкъ, мы зэм уи щыхуэр быпшыныжмэ,
Сользур, къэгъэзэж.

Уи щакхуэ пшхир мышууэ къышыпшыхъум
Хэгъауз Хыфыциэпс,
Уанэгум зиплэтыкъу Тхъэм ульыхъумэ,
Зышыж аргуэрэ лъэс.

Уигу къэгъекъиж пагагъэм текүэдахэр,
Хамэцъым хэткъухар.
Си лъэпкъ, уи лъэки, уи псэукли дахэш,
Арщхэкъ, уипхыхъаш.

Кавказ зауэжъыр итш иджыри ди щхъэм,
Гынышэм лыэр допцэх.
Ди лъэпкъ щызогъэтыхъ, ди хъэдэ къупщхъэ
Къетхъэлэжыну щэх?..

Симпсон Уильям адыгэхэр дыхынэрильгъуар

Адыгээм и псэуклар, и щынайльэм и дахагъым, щыуэпсым и іэфлагъым ди эрэм ипекъэ лыщыгъуэ етхуанэм Диодор Сицилийскэр тетхыхъяу щынайльэм и щыхъэшъаш.

А лъэхъенэм инджылызыд-

Симпсон и нэклэ ильэгъуащ адыгэхэр я
Хэкум папшIэ зыщымысхыжуу,
къикIуэт ямыIэу езыхэм нэхъэр хуэди-
щэклэ къару нэхъыбэ зиIэ бийм зэ-
рыпешIэтыфхэр.

яхылла йуэхугъуэ күд къышритхъяш Полиен. Тэргъетау гуашч и хыбар ди нобэм къинэзыхъесар Полиен и тхыгъэхэр. Абыхъэм я ужъки Кавказым лъэпкъ зэшымынхъем къахэкъа цыху юш, зэчинифэ күд щынайльэм и щыхъэшъаш. Апхуэдэ цыху гүүэзэджэт, зэчинифэ адьгэ лъахэм щыхъэшъахэм ящыш Симпсон Уильям — тхаклыэр, сурэтышIэзэр, Инджылызыд къэралым и лыкклюуэу 1853 — 1856 гъэхэм Къухъэлэ Кавказым щыпсэуа лакуэхэм зи тхыгъэ гээшгэйхэнэр, сурэтихъемдэхэр тезүухуар.

Адыгэхэм я зэуэклэр, я фашэр, я гupsисэклэр, я дуней тетыкъэр наху къэзышI Симпсон и тхыгъэ, сурэтихъемдэхэм щынайльэм яхъялла къэхутенгъэхэр езыгъекъул щэныгъэлхэм, тхаклыэр, уса-къахэм Симпсон и лэжыгъэ уасэншэхэр къагъесэбэпауэ щыткъым. Араш ахэр ди лъэпкъи папшIэ уасэншэхэр тезүухуар.

1855 гъэм бжыхъем Инджылызыд (Англия) къэралым и военнэ министр Генри Пелэм-Клинтон Къирымы щызауэ и къэралыдэм и йуэху зытетыр и нэклэ зригъэлгъумэ и фэлфу Къухъэлэ Кавказым къэкъуа щыташ. Генри и къэралыдэм я йуэху зытетыр

зэм и министр Генри и дэвхъщIэгъуэ блыгущэту щыгъуащ Симпсон Уильям. Аүэ а гъэдэм лорд (уэркъ) Абердин и Правительствем тетыгъуэр іэшхъяжки адьгэхэр зыщигъугъа дэлэлхъягъур гульефI псэхъэху пшыыхъ ѫфым хуэклихъяжки щыташ. Генри и ужъкъэ іэнатIэншэу къэна герцог Ньюкасл Къирим щынайльэм зып-лъхъялла къыщыкъуам, абы

Симпсон иригъэлэгъуащ и сурэтихъемдэхэм и хыдээмэр Урысейм и хыдээмэр яла зэпэшIэгъэхэм таухуауэ. Сурэхъэр герцогын игу хубжъу ешилаа къыщIэкли Симпсон герцогын къыщIэгъуэ цыху хэм хагъыхъэри, гупыр адьгэхэм я дэх хъэшIаплэ къэклиш. А гупым Симпсон и мызакууэу, хым таухуа сурэтихъемдэхэм къэшIэгъэшI, сурэтышIэзээ Освалд Брайерли, тхаклыэр Лоренс Олифант, Кавказым щыпсэу лъэпкъхэм я бзэхэр фылуэ зыщIэ герцогын и унэлут Лука сымэ къыщIэгъуа адьгэхэм я дэх хъэшIаплэ къыздишауэ щыташ.

1855 гъэм жэпуэгъуэм (ок-

тябрим) и 3-м гупым я кхуухыр Анапэ и кхууххедзаплэм къышщекъуллаш. ХъэшIэхэм адьгэхэр хабзэм тету япежъэри, Псыж псыхъуэ щыпсэухэм я дэх ирагъэблэгъаш.

Адыгэхэм я хъэшIэхэм къэлъызырахъа хабзэр, унагуэм зэхүүштикъэ щекъулхэр, я іэнэм къытрагъэува шхыныгъуэ нэгъунэ къритхъэйжащ тхаклыэр, сурэтышI инджылызыд лы зэчинифэ, апхуэдизымкэ бывым къыхуэхъуахэр и гум, и псээм хэпшIэпати. Адыгэхэм я хъэшIэхэм ирагъэлъагъун яхузэфIэлаш хъэшIэм пшIэуэ хуашчын пэувыж ней, ершиг, бийм и пашхы лыгъэ къагъэлэгъуэфу зэрыштыр. Симпсон и нэклэ ильэгъуащ адьгэхэр я Хэкум папшIэ зыщимысхыжуу, къикIуэт ямыIэу езыхэм нэхъэр хуэдищIэ къару нэхъыбэ зиIэ бийм зэрыпешIэтыфхэр.

Адыгэхэм я щынайльэм Урысей Правительствем къришхъяа бидаплэхэм ящыш зым Симпсон и бывым таухуа къызэригъэпэшам зытири здаштэри и нэклэ ирагъэлэгъуащ лыгъэ, бэшчагыу, шыэнэгъэу яхэльтири здынэссыр, паштыхъ генералхэм «хабзи-бзыпхъи зымыIэу, зэуэн нэхъ нэ-

гъуэшI йуэхухэм хуэмыгъэпсаяэ» къауатэ адьгэхэр зыхуэдэр. СурэтышI дежкэ а йуэхугъуэр лъэужыншэу блэклакъым. Симпсон и тхыгъэхэм дэх щыжеэ адьгэхэм нэхъищхъуэ къалъытэ йуэхушир — ар лым и джатэр мэисэу щытынырш, етиланэу жьабзафIэу уштынырш. Ещанэу и іэнэ хъэзыру шхыныгъуэ плыщи тегъэвэфу уштынырш. Пэжш, даун и іэнэ шхыныгъуэ плыщи тригъэвэфу адьгэ псоми лъэкъынгъэ ялаа щытынкъым, ауэ адьгэ лъэпкъым илэр уимыгъэшхыфу цыху яхэтакъым.

Симпсон гъэшIэгъуэнышI щыхъуар бийм къауа адьгэлэлым шэр къыщихъяжым шыIэнэгъэ къигъэлэгъуаращ. Инджылызыд е урыс сэлэтхэм узур зыгъэжыхъуахэр ирахъэлэм хуэди абы ирамыхъэлэлэ пэти, адьгэ зуэлэлым зи щэу макъ къимыгъэуу шэр къызыхыригъэхъяжат.

Абы «Лагерь в Черкесии» зыфыща и сурэтым дэх егъэленигъи, щыщIэнэгъи имыIэу адьгэ жьэгум и теплъэр зэрыштыта дыдэм хуэдэу къигъэлэгъуащ. Сурэтым щыбольтагъу герцог Ньюкасл іэнэ лъакъуищым бгъэдэсу адьгэхэм пшIэ къыхуашу зэрэгхээшхъяж. Псом нэхъэр нэхъ удээзышхъяр абы и «Черкесы у форта Вайя» сурэтращ. Мы сурэтым дэх йупшI зэхэхауэ щыбольтагъу бидаплэр щауха щыпсэ (фортым) и дахагъыр, цыху хэм ящыш щыгынхъэр, я напэхэм зэхэгъэлхэлэу я гупсыэр къыпхуа таухуа зэрыгъэпсар. Щэнэгъэлхэм зэрыжайхъяж, а сурэтымкэ бидаплэр здэштыта щыпсэ ноби къэбгъуэтыхъяжинш.

Симпсонч клах адьгэхэм я щынайльэм зэманым хуэмышхъяжу къина «Испы унэхэм» — дольменхэм я сурэтхэм хамэ къэралхэм щыпсэу лъэпкъхэр, щэнэгъэлхэлхэр, къэхутакълхэр щызыгъэгъуээр. СурэтышI испы унэхэм ятрышыкъа сурэтхэм къыщимыувыIэу, абыхъэм папшIэ лъэпкъым йуэриуатэу къыхуэна хыбара-рыхъяри итхъяж. Нобэ испы унэхэм я ныбжыр щэнэгъэлхэм зэхуэмыдэу къауатэ. Щыэш абыхъэм ильэс минипл я ныбжыу жызыэ, нэгъүэшхъяни нэхъыжъяжу къауатэ. Адыгэхэм зигу къахуэмыI лъэпкъхэм, ахэр уафэм къеха, цыху хэм ямыцыху лъэпкъым иухуау жаIэ. Ауэ зыщыпли пхуэмыхъыжынур езы ухуэнгъэхэмрэш. Гъукъэкъул Даут.

КАВКАЗ ЗАОР ЗАУХЫГЪЭР ИЛЬЭСИ 153-рэ ХҮҮГЬЭ

ГОРДИН ЯКОВ АРКАДИЙ ҮКЬОР

Сыда Кавказыр ыштэнэу Урысыер зыкъыфэягъэр?

Кавказ заом фэгъэхыгъэ епллыкъэхэр

Тхыльэу «Кавказыр: чыгуурэ льымрэ» зыфиорэм иапэрэ шъхэ щыщ пычигъу

Пачьыхъэу Николай а зы уахутэм кыкъоцI зы зао ехуу ымышыныр хэбзэ пытэ фэхүгъэу щиг. Ау аш кыхимуу-бытэрэ закъор зэпигъэуну, үүхүлгэни ымылээкъирэ Кавказ зао осытэу кыфагъенэжъыгъэр ары...

Лунин.

Я XIX-рэ лэшлэгум ия 60-рэ ильэсхэм ыккэхэм адэжь, Кавказ заор заухым, ау күшхэчIэсхэм ыашкэе узэндигъэхэу хабзэм пешуеклонх мурад ялэу джыри зыкъамыэтыгъэгоу, обществэмрэ къэралыгъомрэ юфыгъор зэшохыгъэ хуугъаахуу кызыщашихъуштэгъэльханым Н.Я. Данилевскэм зэкIэми зэлгашэгъэ итхильэу «Урысыемрэ Европэмрэ» зыфиорэм мэрэущтэгъигъагь: «Урыс псеупIэхэу Кавказын итхэр шууфаем щысай къежуу гэлъагъох. Урыс народуу шхырафитныгъэ зэрэтийнэм зызыфыкъудыирэ Кавказын ихэгъэу хөвсэлэхэр ара? Хаяу, ахэм анахы Сыбыр бэкIе ашыгу нахь фэшагь».¹

А гупшигэ дэдэр, ау тарих ляласэ илэу, къыхигъэштэгъигъагь ыккIи нахь нэфэгъэ икъу хилхъаагь аэрэ тарихлэжжүшэтаклоу М.Н. Покровскэм. Я XX-рэ лэшлэгум ыгузэхэм адэжь «Кавказын иштэн» зыфиорэ юфыгъагь аш щитхыгъагь: «КүшхэчIэсхэм арашылIэгъэ заор — Кавказ заор персидскэ заохэм къажэкъыгь: стратегическэ мэхъанэ нэмийкI аш илаагъэп, колониза-

ционнэ гори хэлъигъэп пломи хъущт. КүшхэчIэс лэкъо шхыбафитхэр урысыдзэу Араксэ инэпкхэм адэжь гээзагъэмкэе ренэу щынаагуу щытыгъех».²

Енэгүягъо Данилевскэр — щылэнгэгье опытэу илэмрэ Урысыем имэкъумэшчишхэм ящылаакIе дэгъо зэрэшгүүзэмрэ яшуагъэклэ — мы юфыгъом нахь куоу егуулсыагъэклэ. Урысыем хабзэр щызыыгъхэм колонизацием игуулсыгээ зыданыгъыгь, ау Сыбыр иколони-

зация елтыгъэмэ, аш фэдэ-фэмыдэр юф нэфэшхъаф.

1792-рэ ильэсм мэзаем Кавказ линием икомандующэу, генералэу Гудович Терек кыпэблэгъэ чыгуухэм къэралыгъо мэкъумэшшишэ мими 10 аргыгэтийсхэгъэнэу Екатеринэ игьюу зыфельтэгъум, мары аш джэуапуу къыритыгъыгъагъэр: «Къэралыгъо мэкъумэшшишэхэу чыгуу макIе зиIэхэр гъэкошгъэхэнхэм иоф утегүүштээн хүмэ, пытапIэхэм яшын елтыгъэу а чыгухэр зэфэшыгъэхуу, чыгуулэжкынымкIи щынагь щымыгъэж зыхуукIе, къэралыгъо казнами зэрар ыхынштэп, къэралыгъо мэкъумэшшишэхэри тIэкли-тIэклиузэ а хэгъэгү шхыбафитм кошкыжыгътых, еж ашхъяэки, къэралыгъо федэ къахьэу псеуштэгъэх».³ 1792-рэ ильэсм зымышишагъэп а чыгүүхэм мамырныгъэрэ рэхъатныгъэрэ арлын хуужынным пае джыри ильэсм 100 фэдиз зэрэштэгъэх.

М.Н. Покровскэм шууагъэклэ фэппэлэгүн фэе Кавказ заомкэ мэхъанэшхо зиэл лэнэйкъор кызэрэхигъэшгъээр. Кавказын иштэн колонизационнэ мэхъанэ зэрийнэр, Московскэ Руслымрэ Урысыемрэ агъя къикыгъэ нэмийкI заохэм мэрэтекъирэр ары юфым изэхэфын анахьэу къэзигъэхъэлээрэ.

Казань, Астрахань ыккIи Кырым (ахэм къапэулыгъ чыгухэри зэрэхтхэу) яштэн лъэнэйкъуабэмэ япхыгъэ мэхъанэ илэу щигыгь. Апэрэмкэ, дээ-стратегическэ щынаагъом идэгъэзжыгъин, Урысыем

тебэнэнхэмкэ зиштуаъэ къаклощтыгъэ пытапIэхэм якъэгъон үүж итгэгъэх. Ятлонэрэмкэ, Ордам зэгорэм хазабэу къафихыгъагъэм иджэуап фэдэу ар щигыгъ ыккIи урысыдзээм хэтхэм нахь гуетынгъэ къахильхъэштэгъэ. Ящэнэрэмкэ, колонизациемкэ узэхъолсонэу щиг чыгухэр къэральгъом щыщ хууцтэгъэх.

Урысые-кавказ заом ихууэшшээгъэ шхыбаэхэр зыщыкъоцтыгъэхе Темир-КъокыпIэ Кавказыр, анахьэу Дагыистан, Урысыем къикоцкыжыхэрэм зыпарэки ашогъэшIэгъонигъэх. Чыгүүрэхэр имысъижхэми, а чыгухэм афэягъэхэп. Сыда пломэ ахэр Кырым ыккIи Поволжьем афэдэхэп.

Я XVIII-рэ лэшлэгум ыккIи я XIX-рэ лэшлэгум иублэгъхэм адэжь Ключевскэм урыс тарихым иушхъаалу шхыбаэу колонизациер зэрилтигъэхэм дебьштэн пльэкынэу щигтэп. Тхыльэу «Урыс тарихым икур» зыфиорэм иапэрэ том Кавказын игууу къыщешы, ау зыциэ къироэрэ Туркестанрэ Сыбыррэ ялтыгъэхэм, зыпчэгъэ закуу аш фэгъэхыгъэу къыщитирэп. Ошлэдэмышигъэ аш хэлъэу щигтэп, сыда пломэ Предкавказьем къэкошгъыгъагъэхэм янахыаэр, къээххэри эзэрхэтхэу, уншьо гъэнэфагъэклэ къэкошгъыгъагъэх — а чыгүүхэр къэхуумэгъэнхэм ыккIи гъэптигъэнхэм алай.

Сыда Кавказын иштэн къафихыщтыр? Хэгъэгум ицыфхэр ыккIи имыльку зэрэхэкъуадхээрэмкэ сидэуштэу заухыижыщта? Лыгъэчээ заом нэмийкI зэшшохыкIе илэ? А упчIэхэм къаратырэ джэуапхэр нафхэу щигыгъэхэп ыккIи зын зыр риутыжыщтыгъэ. Аш къыхэкIуу пэлльэ къыхъэм къыкъоцI официальнаа публицистикэми, къэралыгъо юфышIэшхохеми гутирашыхъэштэгъэп а упчIэхэр къаалтынхэ.

Зэрэлтигъэрэмкэ, апэрэу нахь нэфагъэрэ таубытагъэрэхэлэу аш къытегуущыагъэр

Пестель ары (шъэфэу къыдэкыщтыгъэ «Русская правда» зыфиорэм къыригъэхъэгъагь). Апэрэ шхьэм мэрэущтэу къыщдо: «Кавказын щыпсэурэ цыф лъэпкъхэр, сид яушхъагъуми, Урысыем зэрар горэ зэрэхыщтым ыуж итых. Ахэр бъэрэхъатынхэм пае штэнхэ, пэ къибгъэхъанхэ фае. Таубытагъэ хэлъэу арэущтэу умышымэ, рэхъатныгын, щынэпхончыагын уащыгүүгүн пльэкыщтэп. Аш тетэу умызекюмэ, ахэр зыщыпсэухэрэ чыгүүхэм егэшIэрэу заор ашыкъоцт. Кавказ лъэпкъ ылхэр ебгээцолынхэ пльэкыщтэп Анапэ юльянкъоцIэ тыркухэм щэгынхэр ыккIи нэмийкI амалхэр къаалыгъэхъэфэхкэх».⁴

Къэралыгъо имперскэ елтыгъэу илэр Пестель къыгъэштыкъэжынным пае мыш фэдэ ызубытпIэхэр ёшыгъэх: 1. Ошлэдэмышигъэ ахэр къызэрата-банхэрэм зыщухумэгъэнхэр. 2. Кыыблэ гунацкъэм дэжь ренэу къыщухъурэ гумэкыгъор дэгъэзэжкыгъэнхэр. 3. Урысыем щынэпхончыэу Азием сатуу дишынным иамал илэнхэр. 4. Кавказын щыпсэурэ цыф лъэпкъ ылхэм къызфагъэфедэн амалыкъирэ чыгүүпс байнгыгъэр акылыгъэ хэлъэу гъэфедэгъэнхэр.

Хъызметзехъанымки, цыфыгъэмкIи къушхъэчIэсхэр амалынчыэу аш зэрилтигъэрэмкэ Ермоловым иеплтыгъэхэр амалыкъирэ чыгүүпс байнгыгъэр акылыгъэ хэлъэу гъэфедэгъэнхэр. Хъызметзехъанымки, цыфыгъэмкIи къушхъэчIэсхэр амалынчыэу аш зэрилтигъэрэмкэ Ермоловым иеплтыгъэхэр амалыкъирэ чыгүүпс байнгыгъэр акылыгъэ хэлъэу гъэфедэгъэнхэр.

Зээздээжкыгъэр

ТХАРКЬОХЬО Сафыет.
Сурэтхэр Едьдж Батырай итхильэу «Адыгэхэр» зыфиорэм къыдэхъыгъэх.

¹Н.Я. Данилевскэр. Урысыемрэ Европэмрэ. СПб., 1895, н. 52-р.

²М.Н. Покровскэр. Дипломатиемрэ я 19-рэ лэшлэгум пачыхъагъум ильэхъан Урысыер зыхэлжээгъэ заохэмрэ. Статья зэхэугъоягъэхэр. Лондон, 1991, н. 179-р.

³Кавказский сборник. Тифлис, 1897, т. XVIII, н. 468-р.

⁴Павел Пестель. Русская правда. М., 1993, н. 115-р.

ИСКУССТВЭМРЭ ШЭЖКЫИМРЭ

Ныбжыкхээм ящыкхээм къэгъэлъэгъон

Адыгэ Республикэм культурэмкээ исурэт къэгъэлъэгъуапэ ѿыщызшахыгъэ къэгъэлъэгъоныр ѿыненгъэм изэхъокыныгъэхэм яхыллагь. Кавказ заор заухыгъэр ильэс 153-рэ зэрхэгъэм фэгъэхыгъэ ѿфтхьабзэм ныбжыкхэбэ зэрхэлжьагъэм мэхъэнэ ин етэты.

Сурэт къэгъэлъэгъуапэ имашуу, искусствэм ѿыцлэгъуапэ ѿыщызшахыгъэ Адыгэ-имми исурэтыш 22-мэ яофшахыгъэхэм ащыщхэр къизэрэгъэлъяхъохэрэр. Фондым къыхыгъэ сурэтхэр ильэс зэфшахъафхэм ашыгъэх.

Адыгэ Республикэм культурэмкээ и Министерствэ иотдел илашшу Шэуджэн Бэлэ изэфхысыжхэр ѿыненгъэм изэхъокыныгъэхэм къалкыирекъях. Кавказ заом къэгъэлъэгъоныр ехыллагь, ау зэкэ сурэтхэр зэо-банхэхэм къатегущийхэрэр. Йиенгъээр зэрэлтийнчилдэрэр, цыифхэм япсэукэ пэсэрэ лъехъаным зэрэтекъирэр, тывкээзынчилдхэрэе дунаим изытет сурэтхэм къагъэлъягь.

ЭКОЛОГИЕМ И ИЛЬЭС

Кушъхэфачхээмкээ узеклоныр нахышу

Тихэгъэгу экологием и Ильэс ѿыкло. Аш фэгъэхыгъэ ѿфтхьабзэхэр спортымкээ зэхашхэх. Кушъхэфачхээмкээ тигъуасэ нэбгырабэ зэлүүгэхъум ахэлжьагь. Мье-къуапэ иадминистрации икулыкүшгэхэр, нэмыххэри къалэм игъогухэм къарыкүягъэх.

Урысъем ѿызэхшэгээ ѿфхьом Мье-къуапэ ѿыщхэр чануу-хэлжьагъэх. Къалэм икъохьа-

пэ къышырагъажы, Мье-къуапэ игупчэ нэс кушъхэфачхээмкээ нахышбэрэ зэхэшха-хээмкээ къеклиягъэх. Мье-къуапэ

пэ иадминистрации илашэ иапэрэ гудзэу Р. Мэхъошыр күпым изещаклоу ѿытыгъ. Машинхэхэм ачыпэкэ кушъхэфачхээмкээ зеклохе зыхыкэлэгъэр агъэпти, жыр нахь къабзэ мэхъу.

Къэлэ администрацием имызаклоу, нэмыххэри ѿшлаплэхэм аялухэри кушъхэфачхээмкээ нахышбэрэ зеклонхэу зэхэшха-хээмкээ къяджэх.

УРЫСЬЕМ ИЗЭНЭКЬОКЬУ

Сурэтим итыр: кушъхэфачхээмкээ зэнэкьюокъур Мье-къуапэ ѿыкло.

Типшъашхээм ямедалиш

Урысъем кушъхэфачхээмкээ спортымкээ изэнэкьюокъу хэхээр едзыгъохэр тигъуасэ Мье-къуапэ ѿыкүягъэх. Бзыльфыгъэхэм километрэ 36-рэ хүүрэ гъогур «Кристериум» зифилорэ ѿыкэм тетэу къаклугь.

— Хабаровскэ, Иркутскэ, Самарэ, Москва, Санкт-Петербург, Челябинскэ, Краснодар, Мье-къуапэ, нэмыххэхэм яспортсменкхэр зэнэкьюокъум хэлэжьагъэх, — къитиуагь Адыгэ Республикэм кушъхэфачхээмкээ спортымкээ иеджапэ илашчу Анатолий Лелюк. — Адыгэ-им ѿырэхьат, тимамыр псэукэ шъольтырхэм къарыкүягъэхэм лъешу агу рехь.

Гъогур хэхыгъэх кушъхэфачхээмкээ хүүраеу къаклугэе, бзыльфыгъэхэм яэпэлсэнэгъэ

къагъэлъэгъуагь. Адыгэ Республикэм ѿыцлэхэм апэрэ чыплищир къиэрэдахыгъэр спортымхэм агъэшлэгъуагь. Светлана Кузнецома теклоньгъэр къидихыгъ. Ольга Дейко ятлонэрэ чыплиэр фагъэшьошагь. Елизавета Ошурковам джэрэз медалыр къыхыгь.

Тиреспубликэ ѿыцлэхэу Елизавета Гончаровар, Алена Журба, Ирина Журба медальхэр къидамыгъэхэми, зэнэкьюокъум ухазырынгъэ дэгүү къыша-гъэлжэгъуагь.

САМБО

Казань къоштых

Сурэтим итхэр: хагъэунэфыкырэ чыплихэр къирэ чыплихэр къидээхыгъэхэм афэгушох.

Къыблэм самбэмкээ изэнэкьюокъу Ермэлхьаблэ ѿыкүягъэм ильэс 13 — 14 зыныбжхэр хэлжьагъэх. Адыгэим ибэнаклохэм апэрэ чыплихэр къидахыгъэх.

Яонтэгъуагъэхэм ялтыгъуагъэ апэрэ чыплихэр къидахыгъэх: Тигъуэж Тлахир, Бэшкээро Ренат, Удыхээко Бислань. Ятлонэрэ чыплихэр Ацу-мыжж Дамир, Нэггэй Ислям, Жаклэмийко Темиркъан къа-хыгъэх. Нэхэе Налбай, Хъа-

куй Амир, Тэшбу Султлан ящэнэрэ хъугъэх.

Хагъэунэфыкырэ чыплихэр къидээхыгъэхэм Урысъем икэх эзүкэлгүхэу мэкьюогъум и 1 — 5-м Казань ѿыклюхэм ахэлжээнхэу за-гъэхьазыры.

Нэклубгъор зыгъэхъазырыгъэр ЕМТЫЛН Нурбий.

■ Редактор
шхъа-хэр:

ДЭРБЭ Тимур
Хьашуцэ Мухьэмэд
ТХАГЬЭПСЭУ
Уцужыкыу

■ Зэхээзшагъэр:

Адыгэ Республикэм лъэпкэ ѿфхэмкээ, лэкыб къэралхэм ашып-сэурэ тильпкээхъум адьрээз зэлхынгъэхэмкээ ыкчи къэбар жыгъэх иамалхэмкэ и Комитет Адрессыр: ур. Крестьянскэр, 236

■ Зыщаушихъатыгъэр:

Урысъем Федерацием хэутын ѿфхэмкээ, телерадиокъэтихъемкээ ыкчи зэлхынгъэхэмкээ амалхэмкэ и Министерствэ и Темир-Кавказ чыплиэ зэйорышилан, зэрраушхъатыгъэ номерыр ПИ 9ТУ23-00916

■ Зыщаушихъатыгъэр:

ОАО-у “Полиграф-ЮГ”, 385000, къ. Мье-къуапэ, ур. Первомайскэр, 197. Телефонхэр: приемнэр: 52-16-79, редактор шхъа-хэм игудээ — 52-49-44, пшъэдэ-къиль зыхырэ секретарыр — 52-16-77. E-mail: adygoevoice@mail.ru

■ Пчыагъэр
4023

Индексхэр
52161
52162
Зак. 819

